

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ

Проведено аналіз сутності категорії соціальної напруженості. Досліджено основні варіанти трактування визначення соціальної напруженості та надано визначення з позиції державного управління. Сформовано модель виникнення та впливу соціальної напруженості на стан національної безпеки на соціально-економічному підґрунті.

Ключові слова: соціальна напруженість, державне управління, кризові явища, національна безпека.

The analysis of the nature of the category of social tension. The basic variants of interpretation of the definition of social tensions and the definition given to the position of public administration. Formed a model of social tensions and the impact on the state of the national security of the socio-economic basis.

Key words: social tensions, public administration, crisis, national security.

На сьогодні у світі склалися ситуації виникнення чисельних акцій невдоволення громадян на соціально-економічному підґрунті, що викликані соціальною та економічною нерівністю. Про це свідчать акції протесту в країнах Європи, що пов'язані зі скороченням соціального захисту населення як наслідок економічної кризи. У Греції, Італії, Іспанії, Португалії та інших країнах Європейського союзу політика держав направлена на збільшення тривалості робочого дня, тижня, подовження пенсійного віку, зменшення бюджетної сфери освіти, медичного забезпечення.

Україна не є виключенням у цьому питанні. Кількість акцій непокори громадян на соціально-економічному підґрунті збільшується. Основними причинами є розгляд проєктів законів, якими передбачається зменшення соціального захисту населення, а саме законопроєкти, що стосуються трудового законодавства, освітньої діяльності, охорони здоров'я, підприємницької діяльності тощо.

Передумовою зазначених явищ є соціальна напруженість, яка виникає під час зниження рівня та якості життя населення чи усвідомлення громадянами майбутніх подій у цьому напрямку. Цілком зрозумілим є припущення, що постійний моніторинг соціальної напруги в регіонах України є необхідною складовою забезпечення національної безпеки держави. Тому для науки державного управління дослідження сутності понятійного апарату соціальної напруженості з позиції забезпечення національної безпеки є вкрай актуальним напрямом.

Соціальна напруженість вивчається соціальними науками [7; 8], політологією [3; 6], психологією [1], економікою [11] тощо. Однак дослідженню

соціальної напруженості з позиції державного управління у сфері забезпечення національної безпеки не приділено достатньої уваги.

Метою статті є проведення аналізу понятійного апарату соціальної напруженості, визначення чинників, які її зумовлюють, дослідження впливу соціальної напруженості на стан національної безпеки, визначення ролі державного управління у зниженні рівня соціальної напруженості під час забезпечення безпеки громадян та державного устрою.

На початку проведення дослідження доцільно звернути увагу на термінологію питання, що досліджується. Так, у деяких джерелах соціальну напруженість називають “соціальна напруга”, в інших – “соціальне напруження”. Соціологічна наука не визначає різниці в цих термінах, тому доцільно звернутись до психології.

Якщо розглядати психологію особистості, то психічна напруженість – це психічний стан, обумовлений передбаченням несприятливого розвитку подій. Даний стан супроводжується відчуттям дискомфорту, тривоги, іноді страху. Ступінь психічної напруженості визначається багатьма чинниками, основні – сила мотивації, наявність досвіду подібних переживань тощо. Серед чинників, які її породжують, найбільше значення мають фрустрація і конфлікти у сфері відносин особистості і її соціального оточення.

Психічне напруження характеризується мобілізацією психічної діяльності, почуттям загального піднесення, активним прагненням до подолання труднощів. З точки зору генетики, воно являє собою реакцію психіки живої істоти на актуалізацію певних потреб або цілей у разі виникнення перешкоди, що становить заваду на шляху задоволення цих потреб чи досягнення цілей. Відстрочення в реалізації потреб і цілей підвищує мотивацію їх задоволенням і досягнення, що й зумовлює мобілізаційний ефект психічного напруження (“помірного стресу”).

Термін “напруга” з’являється, коли поряд з фізіологічними параметрами при оцінці напруженості використовують показники діяльності – навколишнього соціального оточення. У цьому плані особливу увагу приділяють характеру змін у соціальному середовищі – їх поліпшенню чи погіршенню. Так, у психології напрузі надають позитивний, мобілізуючий ефект на діяльність, а напруженості – зниження стійкості психічних і рухових функцій аж до дезінтеграції діяльності.

Терміни “напруга” і “напруження” є синонімами на відміну від напруженості. Таким чином, доцільніше в державному управлінні використовувати термін “соціальна напруженість”, оскільки вона є реакцією вже не на актуалізацію потреб чи цілей, а на саму перешкоду – тобто ширше, екстремальне поняття. Перешкода в цьому разі сприймається як нездоланна, чи яка уявляє надмірний ризик, що загрожує особистості. Ця перешкода вимагає максимального зосередження сил на ній самій – актуалізовані раніше цілі і потреби вже не мають сенсу. Тобто напруження і напруга є нормальним, неперервним станом.

На сьогодні існує декілька наукових течій, які визначають по-своєму соціальну напруженість. У найзагальнішому вигляді соціальну напруженість визначають як психічний стан соціуму, що виникає у відповідь на екстремальні ситуації.

Історично зміст соціальної напруженості розглядався одночасно з явищами як соціальна дезінтеграція (відсутність солідарності взаємодіючих груп), депривація (різниця між рівнем життя на який люди можуть з повним правом претендувати та рівень життя, який вони могли б отримати), аномія (апатія в відносинах нестабільного суспільства), фрустрація (неможливість задоволення потреб), класова боротьба, міжетнічні сутички та інше.

Основні підходи до визначення поняття соціальної напруженості наведено в таблиці.

Таблиця

Основні трактування визначення поняття “соціальна напруженість”

<i>Автор</i>	<i>Варіанти визначень</i>
В. Волович	Стан суспільства, пов'язаний з дестабілізуючими процесами в суспільстві [10]
М. Слюсаревський	Певний психічний стан суспільства (спільноти, групи), що зумовлюється об'єктивними чинниками (на кшталт падіння виробництва, зниження рівня споживання, притоку мігрантів, загострення міжетнічних суперечностей) і виявляється в індивідуальній та груповій поведінці (ті ж аборти, злочинність, акції протесту тощо) [8]
П. Сорокін	Рівень задоволення базових потребностей людей чи соціальних груп [9]
Р. Мертон	Психологічний стан значних соціальних груп, групові емоції. Основою є групова незадоволеність, яка виникає в результаті великого розриву між рівнем очікувань позитивних змін в різних сферах суспільного життя та рівень реалізації цих очікувань [5]
Д. Шмонін	Групова незадоволеність, яка виникає в результаті великого розриву між рівнем очікувань позитивних змін в різних сферах суспільного життя та рівень реалізації цих очікувань [15]
А. Зайцев	Дуже близьке поняття до соціального конфлікту [4]
В. Узунов	Особливий соціально-психологічний стан населення або окремих його соціальних груп, який залежить від рівня задоволення їх потреб і проявляється в девіантній поведінці або зміні місця проживання та сімейного стану [12]
О. Чернявська	Особливий стан соціальної системи (групи, спільноти, суспільства), що знаходиться в процесі соціальних змін, в основі якого лежить стійке почуття соціальної незадоволеності, як наслідок виникнення і розвитку соціальних протиріч, що відбиваються на стані суспільної свідомості і поведінки соціальних суб'єктів [14]

На сьогодні існує два принципово різних наукових підходів до тлумачення соціальної напруженості. Перший підхід розглядає її як природну активну систему, що супроводжує будь-який соціальний (природний) процес та є основою досягнення суспільством поставлених цілей (конфліктна парадигма). Другий – як специфічний негативний стан соціуму, який виникає внаслідок несприятливих

внутрішніх і зовнішніх умов та є істотним відхиленням від раціонального розвитку подій (структурно-функціональна модель суспільства). Є й узагальнений підхід, який зазначає, що для суспільних відносин у рівній мірі характерні “природня гармонія інтересів” і “природня конфліктність”, баланс і дисбаланс, стабільність і напруженість (теорії обміну).

Також соціальна напруженість асоціюється із соціальними протестами, масовими заворушеннями, заколотами, революціями та іншими формами колективної поведінки в теорії плебсології (взаємовідношенні влади та населення). У теоріях перехідних суспільств соціальна напруженість асоціюється з соціальними кризами та їх загострення вважаються показниками “перехідності” суспільства.

Виходячи з проаналізованих вище підходів, на наш погляд, з позиції державного управління найбільш оптимальним є наступне визначення соціальної напруженості – це певний стан суспільства (спільноти, групи), що зумовлюється об’єктивними чинниками зниження рівня та якості життя громадян і виявляється в їхній індивідуальній та груповій поведінці й є передумовою виникнення загроз національній безпеці.

У роботах В. Узунова визначено перелік чинників зовнішнього та внутрішнього середовища які впливають на соціальну напруженість [13, с. 37]. До основних чинників внутрішнього середовища належать: незадоволеність основних життєвих потреб; недовіра до влади; почуття депресії, відчаю; готовності до протесту. До чинників зовнішнього середовища віднесено безробіття; інфляцію; майнову диференціацію суспільства; мілітаризацію економіки; екологічні проблеми; порушення прав людини; зниження рівня життя; погіршення медичних послуг; зниження соціального забезпечення; міжетнічні проблеми. Доцільно зазначити, що перелік зовнішніх факторів відображає якість життя населення, до яких доречно додати бідність (злиденність) значної частини населення України, соціальну несправедливість, відсутність середнього класу. Мілітаризація економіки не є чинником, який впливає на стан соціальної напруженості в українському суспільстві, а навпаки, сучасна демілітаризація економіки призведе до збільшення рівня соціальної напруженості серед сімей військовослужбовців та громадян, що працюють в військово-промисловому комплексі держави.

В епоху глобалізації все більш відчутний вплив зовнішнього економічного середовища на економіку України. Світова фінансова криза виявила неспроможність уряду України ефективно протидіяти зовнішнім економічним загрозам. Фінансова допомога Міжнародного Валютного Фонду вимагає від уряду України зменшення витрат на соціальне забезпечення населення, що викликає погіршення рівня та якості життя населення й чисельні акції протесту. Вимоги, які диктує міжнародна спільнота щодо експорту українських товарів, сировини та послуг; ціни на енергетичні ресурси, які закуповує Україна безперечно негативним чином впливає на економіку та спонукає виникненню кризових явищ соціально-економічного характеру.

До основних показників кризових явищ соціально-економічного характеру можливо віднести високий рівень безробіття, високий рівень бідності (злиденність), неефективне соціальне забезпечення населення, значна майнова диференціація населення; високий рівень корупції, відсутність середнього класу.

Слід зазначити, що соціальна напруженість, з одного боку, є наслідком кризових явищ соціально-економічного характеру, з іншого – впливає на виникнення цих явищ. Соціальна напруженість може спричинити появу недовіри до влади, збільшити рівень корупції, вплинути на рівень безробіття. Тобто існує зворотна залежність між соціальною напруженістю та кризовими явищами соціально-економічного характеру. Схематично зазначений процес можливо представити таким чином (рисунок).

Соціальна напруженість є певним індикатором рівня та якості життя населення. Завданням органів виконавчої влади та місцевого самоврядування є моніторинг рівня соціальної напруженості та вживання відповідних заходів щодо її зниження з метою недопущення виникнення загроз національній безпеці соціально-економічного характеру. Загрози можуть проявлятися в девіантному способі життя населення (пияцтво, наркоманія, поширення ВІЛ, розлучення, суїциди, міграція населення тощо), виникнення високого рівня злочинності (шарлатанство, шахрайство, злодійство, бандитизм, тероризм) та появі соціальних конфліктів (акції протесту, масові заворушення, масові безладдя, революції, збройні конфлікти). Зазначені загрози призводять до зниження тривалості життя населення, високого рівня смертності та низького рівня народжування тобто до прогресії демографічної кризи в Україні.

На сьогодні однією з найголовніших загроз національній безпеці є демографічна криза в Україні. До останнього часу загрози національній безпеці найбільш досліджувалися у військовій і зовнішньополітичній сферах та стосувалися військових конфліктів між країнами. Але світові події доводять актуальність загроз внутрішньої безпеки держави, а саме низьких рівня та якості життя населення, соціальної напруженості, які впливають на демографічний чинник. Доведено, що режим відтворення населення, кількісний та якісний його склад можуть стимулювати чи гальмувати виникнення й розвиток внутрішніх і зовнішніх соціальних конфліктів, бути катализатором сепаратистських прагнень частини населення, тобто здійснювати деструктивний вплив на стан національної безпеки держави навіть за стабільної міжнародної ситуації [2].

Зазначена модель показує, що на сьогодні особливої уваги заслуговує дослідження загроз національній безпеці, які виникли на соціально-економічному підґрунті. Багатогранність соціально-економічних процесів в Україні, погіршення рівня та якості життя населення, виникнення соціальної напруженості призводять до деформації та руйнування суспільного життя, політичної стабільності в державі та вимагають від органів державної влади більшого урахування у внутрішній політиці соціально-економічного чинника в національній безпеці, що потребує формування соціально-економічної безпеки як окремого напрямку.

Рисунок. Модель виникнення та впливу соціальної напруженості на стан національної безпеки на соціально-економічному підґрунті

Закон України “Про основи національної безпеки України” чітко окреслив основні загрози в соціальній сфері, які викликані чинниками економічного характеру: невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам; неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; криза системи охорони здоров’я і соціального захисту населення, як наслідок – небезпечно погіршення стану здоров’я населення; поширення соціальних хвороб, зокрема наркоманії та алкоголізму; загострення демографічної кризи, посилення тенденції старіння нації; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації суспільства; зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва; неконтрольовані міграційні процеси, вплив із країни кваліфікованої робочої сили; зменшення чисельності населення та його природного зростання.

Аналіз цих загроз свідчить, що вони є досить актуальними з точки зору їх впливу на національну безпеку України. Органам державної влади необхідно розробити науково обґрунтовані ефективні пропозиції, спрямовані на зменшення рівня соціальної напруженості суспільства, а саме – зменшення кількості безробітного населення, покращення соціального забезпечення, згладжування майнової диференціації населення, боротьби з корупцією, підтримка середнього класу, боротьба з злиденністю. Для вирішення цих проблемних питань органи державної влади повинні визначити основні пріоритети та шляхи вирішення назрілих проблем.

Таким чином, підсумовуючи зазначене вище, можна зробити такі висновки. З позиції державного управління найбільш оптимальним є таке визначення соціальної напруженості – певний стан суспільства (спільноти, групи), що зумовлюється об’єктивними чинниками зниження рівня та якості життя громадян і виявляється в їхній індивідуальній та груповій поведінці й є передумовою виникнення загроз національній безпеці. Сформована в роботі модель зазначає соціально-економічні передумови виникнення соціальної напруженості, доводить загрозливий вплив соціальної напруженості на стан національної безпеки України. Завданням органів виконавчої влади та місцевого самоврядування є моніторинг рівня соціальної напруженості та вживання відповідних заходів щодо її зниження з метою недопущення виникнення загроз національній безпеці соціально-економічного характеру. Напрямки подальших досліджень будуть спрямовані на вивчення кризових явищ соціально-економічної природи та розроблення державних механізмів протидії цим явищам.

Література:

1. *Бородкин Ф. М.* Социальная напряженность и агрессия / Ф. М. Бородкин, Н. П. Володина // Мир России. – 1997. – № 4 – С. 107–150. – Режим доступу :

http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2007/01/28/0000300954/1997_n4_p107-150.pdf.

2. Давидюк О. О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників / О. О. Давидюк. – Режим доступу : <http://www.Cpsr.org.ua>.

3. Диагностика социальной напряженности в обществе: региональный аспект / под ред. П. В. Акинина, С. В. Рязанцева. – Ставрополь : Сервисшкола, 2002. – 240 с.

4. Зайцев А. К. Социально-трудовой конфликт – это норма / А. К. Зайцев // Социологические исследования. – 1993. – № 8. – С. 21–23.

5. Мертон Р. К. Социальная теория и социальная структура / Р. К. Мертон // Социологические исследования. – 1992. – № 2. – С. 118–124.

6. Прес-конференція “Україна – 2009: національні символи, соціальна напруженість, електоральні наміри”. – Режим доступу : <http://www.interfax.com.ua/ukr/press-release/17280/>.

7. Ротман Д. Г. Особенности социологического измерения уровня социальной напряженности / Д. Г. Ротман, Л. В. Філінська. – Режим доступу : <http://www.ecsocman.edu.ru>.

8. Слюсаревський М. Соціальна напруженість: теоретична модель необхідних і достатніх показників / М. Слюсаревський // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2002. – № 5 (8). – С. 24 – 34.

9. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – М. : Изд. политич. лит-ры, 1992. – 141 с.

10. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / уклад. : В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. ; за заг. ред. В. І. Воловича. – К. : Укр. центр духовн. культури, 1998. – 736 с.

11. Социальная напряженность: региональный опыт измерения. – Режим доступу : <http://chinovnik.uara.ru/modern/article.php?id=8>.

12. Узунов В. В. Оцінка і діагностика соціальної напруги в державних цільових програмах : автореф. дис. ... к.е.н. : спец. 08.00.03 / В. В. Узунов. – Режим доступу : <http://www.lib.uaru.net/diss/cont/350980.html>.

13. Узунов В. В. Формирование системы факторов оценки социальной напряженности в регионах украины / В. В. Узунов // Бизнес Информ. – 2006. – № 11. – С. 31–39.

14. Чернявська О. В. Механізм впливу соціальних змін на соціальну напруженість в сучасній Україні (на прикладі мегаполісу) : автореф. дис. ... к.соц.н. : спец. 22.00.07 / О. В. Чернявська. – Режим доступу : <http://avtoreferat.net/content/view/7143/62>.

15. Шмонин Д. А. Методологические предпосылки оценки социальной напряженности в сфере социально-трудовых отношений / Д. А. Шмонин // Социология. – 1999. – № 3. – С. 4–7.

Надійшла до редколегії 22.06.2012 р.